

MAKTABGACHA YOSHDAGI NUTQ NUQSONLI BOLALAR NUTQINI RIVOJLANTIRISH

Dotsenti Po'latxo'jayeva Malika Rustamovna

Nizomiy nomidagi TDPU

Annotasiya

Maktabgacha tarbiya yoshidagi nutq nuqsoniga ega bo'lgan bolalar o'zini o'rab turgan olam haqidagi tasavvurini kengaytirish va so'z boyligini oshirish ularni atrofdagi predmetlar bilan, tabiat va jamiyat hayoti bilan tanishtirish orqali so'zlashuv nutqini rivojlantirish yo'llari yoritilgan, korreksion-logopedik yordam yo'llari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Tasavvur, malaka, ko'nikma, analiz, sintez, morfologiya, differensiatsiy, intellekt, tovush,

Maktabgacha tarbiya yoshidagi nutq nuqsoniga ega bo'lgan bolalar maxsus bilim, malaka va ko'nikmalar uchun asos quriladi, atrof – olamga bolaning munosabati belgilana boshlanadi. Bog'langan nutq fikrlar olamining ajralmas qismi bo'lib, fikrlarning bog'liqligi hisoblanadi. Bog'langan nutqda bolaning mantiqiy fikrlashi, idrok etilayotganlarni tahlil eta olish aks etadi. Bolaning hikoya eta olishga qarab, uning nutqiy rivojlanishga baxo bera olish mumkin bo'ladi. Biroq ayrim eshituv va intellekti idroki normada bo'lgan bolalarda birdan nutqning barcha komponentlari: fonetik, leksik va grammatik shakllanishi keskin orqada qoladi. Maktabgacha tarbiya yoshidagi nutq nuqsoniga ega bo'lgan bolalar o'zini o'rab turgan olam haqidagi tasavvurini kengaytirish va so'z boyligini oshirish ularni atrofdagi predmetlar bilan, tabiat va jamiyat hayoti bilan tanishtirish orqali amalga oshiriladi. Bolalarning o'zini o'rab turgan borliq, jumladan, shahar, qishloq, teatr, metro haqida olgan bilimlari syujetli va ijodiy o'yinlar orqali mustahkamlanadi. Ular o'yinda turli rollarni bajardilar. Bolalar turli o'yinlarda ijtimoiy xulq me'yorlarini o'zlashtirib boradilar. Keyinchalik ijtimoiy adaptatsiya uchun zarur bo'lgan lug'at boyliklari mustahkamlab boriladi. Tevarak-atrof haqidagi tasavvurlarni kengaytirish tarbiyachining maxsus uyushtirgan mashg'ulotlarida ham amalga oshirildi. Shuning uchun so'z boyligini oshirish va faollashtirish uchun tarbiyachining yakuniy mashg'ulotlari katta ahamiyatga egadir. Masalan, bir qator mashg'ulotlar davomida bolalar "Qishki kiyimlar", "Yozgi kiyimlar" mavzusi bo'yicha so'zlarni o'zlashtirib bordilar. Keyin "Mavsumiy kiyimlar" mavzusi yuzasidan o'tkazilgan yakuniy mashg'ulotlar turli ko'rinishlarda o'tkaziladi: yilning 4 fasliga sayr, rasmga qarab gapirib berish, tasavvuri bo'yicha gapirib berish va boshqalar. O'zini o'rab turgan dunyo haqidagi tasavvurni kengaytirish hamda og'zaki nutqini rivojlantirish uchun maishiy va madaniy muassasalarga ekskursiya uyushtirish, shaharning diqqatga sazovor joylari bilan tanishtirish zarurligi ota-

onalarga tushuntiriladi. Masalan, "Kasb" mavzusini o'rganishda ota-onalardan o'z mehnatlari haqida gapirib berish, iloji bo'lsa, o'zlari xizmat qilayotgan korxona yoki muassasa bilan tanishtirish so'raldi. "Shahar", "Qishloq", "Transport" mavzulariga bog'liq ravishda shu soha kishilari mehnati bilan tanishtirib boriladi, bir-biriga nutqiy ta'sir o'tkazish orqali nutqi o'stirib borildi. Bu tasavvurlar bolalar bilan guruhda o'tkaziladigan suhbatga asos bo'lib xizmat qiladi. "Kasblar", "Shahar", "Qishloq" kabi mavzular bo'yicha "Metro", "Paxta dalasida", "Do'kon" o'yinlari tashkil qilinadi. Кўп тармоқли maktabgacha ta'lim tashkilotlarida nutq nuqsoniga ega bo'lgan bolalarga logopedik yordam quyidagi yo'nalishda tashkil qilinadi:

- fonematik idrokni rivojlantirish va mustahkamlashni davom ettirish; akustikasi va artikulyatsiyasi bo'yicha tovushlarni differentsiatsiyalash;
- so'zni tovush tomonidan tahlil qilishni mustahkamlash va takomillashtirish;
- so'z boyligini oshirish orqali og'zaki nutqini faollashtirish;
- o'xshash predmetlarni ularning belgisi bo'yicha differentsiatsiyalash, ya'ni muhim alomatlariga ajratish;
- aytilgan so'zning sinonimini topish;
- so'zning morfologik tarkibi haqidagi tasavvurlarni rivojlantirish; sifat haqidagi tasavvurlarni o'stirish;
- fe'llarni zamonlarda qo'llash va ularning ko'lamini kengaytirish;
- bir nechta shaxsning harakati tasvirlangan syujetli rasm bo'yicha hikoya tuzish; -syujetli rasm bo'yicha ma'lum izchillikda bog'langan hikoya tuzish.

Bu ishlarni amalga oshirish jarayonida quyidagilarga ahamiyat beriladi:

- rasm mazmunini ma'lum izchillikda bayon qilishga oid malaka va ko'nikmani rivojlantirish hamda unga ta'sir etuvchi hamkorlik vositalarini aniqlash;
- hikoya tuzish uchun zarur til vositalarini tanlash malakasini shakllantirish dialogda erkin muloqot qilish malakasini rivojlantirish;
- maktabgacha tarbiya yoshidagi nutq nuqsoniga ega bo'lgan bolalar bilan yakka tartibdagi mashg'ulotlarda quyidagilar taklif etiladi:
- oldin qo'yilgan tovushni mustahkamlash;
- turli guruhga kiruvchi tovushlar differentsiatsiyasi (nutqiy material asosida). Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida nutq nuqsoniga ega bo'lgan bolalarga logopedik yordam jarayonida bilimlar shakllanadiki, usiz til asosini tahlil qilib bo'lmaydi. Bunga nutqdan gapni ajratish, so'zni anglash, nutqdan so'zni differentsiatsiyalash, so'zning morfologik elementlarini anglash kiradi. Кўп тармоқли maktabgacha ta'lim tashkilotlarida nutq nuqsoniga ega bo'lgan bolalarga logopedik yordamni tashkil etish uchun bosqichda tovush, so'zlarni analiz va sintez qilish malakalarini mustahkamlash, uning asosida nutqning fonetik, leksik va grammatik tomonlarini rivojlantirish hamda kelgusida og'zaki nutqini o'stirish bo'yicha ishlar

olib boriladi. Maxsus maktabgacha ta'lim muassasalarida Nutq nuqsoniga ega bo'lgan bolalarni korreksion-pedagogik o'qitishda so'zning morfologik elementi ustidagi ishlar asos bo'ladi. Bunda idrokni rivojlantirish va so'zlarni turli qismlarga ajratish ishlariga e'tibor beriladi. Buning natijasida bolalarda so'zning morfologik tarkibiga oid tushunchalarni solishtirish kabi kuzatuvchanlik qobiliyati shakllanib boradi. Maktabgacha yoshda muloqotning rivojlanishi faoliyatning shakllanishi bilan o'zaro bog'liqdir (mehnat, o'yin, tasviriy faoliyat). Masalan, logoped bolalarga stol ustidagi sabzavot va mevalar ichidan ovqat uchun zarurlarini tanlashni so'raydi. Mahsulotlarni tanlashda izohdan foydalanilsa, mustahkam uquvlar tarkib topadi. Bolalarning so'z boyligini mustahkamlash uchun "Kiyim-kechaklar", "Oyoq kiyimlari" mavzusi "Qo'g'irchoqni sayrga olib chiqamiz" vaziyatidan foydalaniladi. Asosiy vazifa shu mavzu bo'yicha bolalar so'z boyligini oshirishdan iboratdir. Muloqot va turli faoliyat ko'rinishlarini rivojlantirish logoped rahbarligida rejalashtirilgan va tarbiyachi tashkil qilgan maxsus mashg'ulotlarda davom ettirildi. Bolalar muloqotini turli faoliyat ko'rinishlarida tashkil qilish kerakki, ular yangi so'zlarni o'zining faol nutqlarida doimo qo'llash imkoniyatiga ega bo'lsinlar. Predmet va harakatlarni nomlash, ularni tasvirlab berish, predmetning sharoitini aniqlash, predmetlarni taqqoslash, ularning qismlarini aytish, amalga oshirilgan faoliyat mahsullari bo'yicha hisobot berish va boshqalar shular jumlasidandir. So'z boyligini oshirish uchun tasviriy faoliyat lug'atidan foydalanildi (rasm, loy yoki plastilindan o'yinchoqlar yasash, applikatsiya, ko'rish-yasash). Buning uchun logoped, tarbiyachi va bolalar bilan o'zaro muloqot tashkil qilinadi. So'z boyligini oshirish uchun o'yin katta imkoniyatlarga ega bo'ladi. U barcha mavzularda lug'atni mustahkamlash va faollashtirish uchun vaziyatlarni yaratishga xizmat qiladi. Boshlang'ich bosqichda didaktik o'yinlardan keng foydalanildi va shular asosida syujetli o'yinlar tashkil qilinadi. Birinchi navbatda sodda syujetli va roli kam miqdordagi syujetli o'yinlar uyushtiriladi. Masalan: "Mevalar", "Sabzavotlar", "Kiyim-kechaklar" mavzularidan so'ng "Do'kon" o'yini tashkil qilinadi. Bolalar sotuvchi, xaridor, kassir rollarini bajaradilar. Keyinchalik murakkab "Mehmon-mehmon", "Mehmon kuzatish", "Tabib huzurida" kabi syujetli o'yinlardan foydalanish mumkin. Muloqotning maromini, uslubini egallash ko'nikmalarini rivojlantirish oilada ham olib boriladi. Bolalarning mashg'ulotlarda olgan bilimlarini uyda mustahkamlashi uchun ota-onalarga maxsus vazifalar tavsiya etiladi. Bola shaxsidagi o'ziga xos xususiyat va uning shakllanish sharoitini hisobga olib muloqot va faoliyatni rivojlantirish bo'yicha maslahatlar beriladi.

Maxsus maktabgacha ta'lim muassasalarida nutq nuqsoniga ega bo'lgan bolalarga logopedik yordam quyidagi yo'nalishda tashkil qilinadi:

- fonematik idrokni rivojlantirish va mustahkamlashni davom ettirish; akustikasi va artikulyatsiyasi bo'yicha tovushlarni differentsiatsiyalash;
- so'zni tovush tomonidan tahlil qilishni mustahkamlash va takomillashtirish;

- so‘z boyligini oshirish orqali og‘zaki nutqini faollashtirish;
 - o‘xshash predmetlarni ularning belgisi bo‘yicha differentsiatsiyalash, ya’ni muhim alomatlarga ajratish;
 - aytilgan so‘zning sinonimini topish;
 - so‘zning morfologik tarkibi haqidagi tasavvurlarni rivojlantirish; sifat haqidagi tasavvurlarni o‘stirish;
 - fe’llarni zamonlarda qo‘llash va ularning ko‘lamini kengaytirish;
 - bir nechta shaxsning harakati tasvirlangan syujetli rasm bo‘yicha hikoya tuzish; -syujetli rasm bo‘yicha ma’lum izchillikda bog‘langan hikoya tuzish.
- Bu ishlarni amalga oshirish jarayonida quyidagilarga ahamiyat beriladi:
- rasm mazmunini ma’lum izchillikda bayon qilishga oid malaka va ko‘nikmani rivojlantirish hamda unga ta’sir etuvchi hamkorlik vositalarini aniqlash;
 - hikoya tuzish uchun zarur til vositalarini tanlash malakasini shakllantirish dialogda erkin muloqot qilish malakasini rivojlantirish;
 - Maktabgacha tarbiya yoshidagi nutq nuqsoniga ega bo‘lgan bolalar bilan yakka tartibdagi mashg‘ulotlarda quyidagilar taklif etiladi:
 - oldin qo‘yilgan tovushni mustahkamlash;
 - turli guruhga kiruvchi tovushlar differentsiatsiyasi (nutqiy material asosida).

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Аюпова М.Ю. Логопедия. Дарслик. Т.: Ўзбекистон Файласуфлари миллий жамияти, 2013.
2. Шомахмудова Р.; Мўминова Л.Р. Болалар нутқидаги нуқсонлар ва улари бартараф этиш. Ўқитувчи.: Тошкент. 1993 йил.
3. Шодиева.К “Мактабгача ёшдаги болаларни тўғри талаффузга ўргатиш”. Тошкент.1995 й.